

УДК 340.11

Віктор Ковальський,

доктор юридичних наук, доцент,

Президент видавничої організації «Юрінком Інтер»

ФУНКЦІЇ ПРАВА: ЦІННІСНИЙ ТА СУТНІСНИЙ ВИМІРИ

У статті розглядаються основні наукові підходи до розуміння суті функцій права, розкривається роль зазначених функцій у процесі розвитку правової державності.

Ключові слова: функція права, правовий вплив, сутнісні ознаки права.

Функції права відіграють найбільш активну роль у правовій системі. Вони розкривають складну взаємодію напрямів впливу права на соціум і тому стають найбільш дієвими компонентами ефективності права, одним із відправних структурних компонентів цієї системи [1]. У функціях права відображуються потреби суспільного розвитку, адже ці функції є наслідком законодавчої політики і концентрують у собі відповідні потреби, трансформуючи їх у позитивне право, публічні обов'язки, суспільні інтереси. Змінюються, збільшуються суспільні інтереси — змінюються та розширюються функції права. І навпаки, зменшуються ці потреби — це відбивається і у функціях права, про що свідчить, наприклад, історичний досвід побудови соціалізму і комунізму в окремо взятій країні [2].

Безперечно, за історичні проміжки часу відбувся перехід від статичного розуміння функцій права до динамічного, тобто від однобічного (командного) до їх дихотомічного (соціально-ціннісного) характеру. Тому, на нашу думку, доцільно об'єднувати функції права подвійним визначенням, як, наприклад: функція організаційна та інтегративна (організаційно-інтегративна), інформаційна та комунікативна (інформаційно-комунікативна), соціальна та економічна (соціально-економічна), культурна та виховна (культурно-виховна), аксіологічна та регулятивна (регулятивно-аксіологічна) [3]. Одна компонента функції має відбивати її стабільність, інша — динаміку, змінність відповідно до суспільно-правового розвитку.

Узагалі термін «функція» є досить ба-

гатозначним. У біології під функцією розуміється самодостатня специфічна діяльність організму або окремого органа (головного мозку, кінцівок тощо); у кібернетиці функція означає цілеспрямовану дію певної системи (структури), а в математиці функція — перемінна величина, що змінюється залежно від зміни іншої величини [4]. Значним внеском у теорію функцій є розробки науковців-кібернетиків. У відомій роботі американських кібернетиків Р. Акоффа і Ф. Емері зазначається, що функцію не можна відривати від структури — функціональне уявлення про природу речей є цілком сумісним із структурним розумінням природи цих речей [5].

У правовій науці функція права визначається як соціальна роль права (держави) спрямовано діяти у макро- або мікросередовищі, тобто встановлювати соціальні відносини, надавати їм правового визначення, привносити певну інформацію у соціальні контакти. Функції права, зокрема, тлумачаться як об'єктивно визначені основні напрями правового впливу щодо певного об'єкта, визначаючи види діяльності (політичної, громадської, правомірної, протиправної, ризикованої, небезпечної тощо), статус особи (компетенційний, професійний, діловий тощо), суспільну свідомість (активну, пасивну, деградовану тощо), правові режими об'єктів регулювання тощо. Тому важливим є виокремлення певних критеріїв класифікації функцій (наприклад, за суб'єктом, об'єктом, способами, засобами та формами реалізації). Так, розрізняють загальнодержавні функції (політична, соціальна, економічна, культурна, ідеологічна, екологічна тощо),

функції окремих типів держав, зокрема владні (законодавча, виконавча, судова), основні (політична, економічна, фінансова, культурна, ідеологічна) та додаткові (інформаційна, інтегративна, прогностична, програмна), зовнішні та внутрішні функції держави. Функції права поширюються на суспільні відносини; вони визначають і, водночас, визначаються соціальним призначенням права в різних сферах суспільного життя [6]. При цьому розрізняють функції права загальносоціальні (політична, економічна, соціальна, ідеологічна) та спеціальні (регулятивна, охоронна, установча, інформаційна).

Функції права реалізуються через систему права, зокрема через галузі, інститути, норми, договори, прецеденти, а також через акти застосування права чи шляхом відповідної діяльності органів державної влади [7]. У свою чергу, реалізація функції права може здійснюватися зовні у певній історичній формі, соціальне значення якої також має різні складові. Так, охоронна функція права має кілька складових, одна з яких, зокрема, визначає її належність до правоохоронної системи (кари, примусу, обмежень), інша — до правового статусу особи, захисту від охоронного (карного, примусового) впливу, третя — до запобіжного напрямку функціонування права. Тому в складі охоронної функції права треба структурно розрізнити, зокрема, карально-репресивну, карально-обвинувальну, захисну, запобіжну форми реалізації цієї функції права.

Поняття «функція права» передбачає філософське, загальноправове та галузеве трактування. Так, філософське трактування функції права спирається на опосередкування категоріями узагальнюючого змісту, якими є світоглядні, ідейні, соціологічні категорії («сенс права», «справедливість права», «моральність права», «образ права») тощо. При цьому треба враховувати, що залишаються нез'ясованими багато питань, вирішення яких мало б формувати синтезовані знання щодо типів праворозуміння, стратегічних державотворчих рішень, інтегрованого розуміння функцій права. Загальноправове трактування функцій права вимагає їх прочитання в контексті

категорій «примусове право», «регулятивне право», «обмежувальне право», «звичаєве право» тощо. Галузеве трактування, зокрема охоронної функції права, стосується конкретних понять та визначень, зокрема понять «правові обмеження», «охорона права», «захист права», «склад правопорушення» [8].

У сучасній юриспруденції розроблені концепції функцій, що базуються на розмежуванні права і закону, на категоріях «легізм», «юснатуралізм», «правовий лібертарізм» [9], на інтегральній класифікації права, започаткуванні категорії «правова реальність» [10]. Слід погодитися з філософом С. І. Максимовим у тому, що в будь-якому підході є як сильні, так і слабкі сторони, як можливості, так і межі в загальному розумінні права [11]. Так, він досить чітко, на нашу думку, розкриває складність і рухливість розуміння реальності права. По-перше, це правовий позитивізм, який акцентується на зовнішньому боці правової реальності, сукупності правових норм, забезпечених примусовою силою держави. По-друге, це правовий об'єктивізм, що базується на соціальній обумовленості права, його вкоріненості у соціальне життя. По-третє, це правовий суб'єктивізм, в якому дістає вияв ідеалістично-моральна інтерпретація права, що розкриває активну роль суб'єкта права. По-четверте, це правова інтерсуб'єктність, яка базується на змістовому значенні права, його незмінних силі та авторитеті в процесі взаємодії суб'єктів права, їх комунікації та узгодженні власної позиції з позицією іншої сторони або сторін.

Спробу розкрити зміст функції права зробив свого часу відомий радянський вчений-юрист В. Г. Смирнов, який стверджував, що «поняття «функція права» синтезує завдання і способи регулювання суспільних відносин, що визначаються єдністю мети і методів їх регулювання. Завдання і методи не можуть бути зрозумілими без з'ясування структури і змісту предмета, на який впливає право, а поняття функції права фактично відображає в сукупності предмет, завдання і метод регулювання [12].

Таким чином, йдеться про поняття, в якому у певній єдності відображено со-

ціальне призначення правового регулювання (з нього випливають завдання) і метод регулювання (він визначається предметом і завданнями регулювання).

Безперечно, що розкриття змісту функції права виходячи з його зовнішнього боку, зокрема методу правового регулювання, є концентрованим виразом позитивістського трактування функції права, з чим погодитися навряд чи можливо. Більш сучасні підходи до трактування функції права, на наш погляд, мають діставати свій вияв у інтерсуб'єктному підході, в якому втілюється роль функції права обумовлювати взаємодію у певному соціумі, інтегрувати соціальні відносини, позиції, інтереси у певній правовій ментальності людини.

Вплив права на соціальні відносини є об'єктивним процесом, який у контексті функції права локалізує взаємодію суб'єктів права; вона концентрується у ментальній готовності етносу (соціальної групи, колективу, корпоративної спільноти тощо) до певного правового порядку. Існує припущення, що в системі функцій права, поряд з юридичними і соціальними функціями, слід вирізнити онтологічні функції, тобто роль права у бутті, його вплив на буття, який здійснюється опосередковано через діяльність людей [13].

Беручи до уваги вищезазначене, ми вправі говорити про внутрішньоіманентні аспекти (зокрема йдеться про ідеологічний, прагматичний та емпіричний) функцій права. Власне, це аспекти впливу права, яке визначається як ідея (мета, місія), поширення через канали суспільного спілкування, державні інституції, ЗМІ тощо, сприймається крізь призму правової культури або ментальності і дістає вияв у певних соціальних відносинах та правових фактах.

Певне уявлення про ідеологічний аспект функціонального впливу права можна отримати, аналізуючи текст чинної Конституції України, в якому виокремлюються та перемешуються функції права. Зокрема про організаційно-інтегративну функцію йдеться у статтях 3, 10, 13, 16, 17, 18, 23, 24, 44, 45, 46, 49, 52, 53, 54, 59, 91, 99, 106, 107, 116, 119, 126, 129, 130, 138, 143; соціально-економічну функцію — у стат-

тях 1, 13, 15, 16, 21, 32, 36, 42, 44, 46, 47, 49, 85, 92, 95, 115, 116, 119, 132, 138, 143; інформаційно-комунікативну — у статтях 17, 31, 32, 34, 50, 92; культурно-виховну — у статтях 52, 92, 12, 11, 35, 36, 49, 53, 54, 66, 85, 92, 116, 119, 132, 137, 138, 143; регулятивно-аксіологічну — у статтях 6, 20, 24, 26, 29, 30, 33, 36, 39, 40, 41, 44, 45, 46, 54, 57, 67, 72, 75, 77, 76, 82, 85, 88, 91, 92, 95, 103, 106, 117, 127, 128, 137, 140, 252 Конституції України.

Функції права отримують втілення в основних напрямках діяльності Української держави, зокрема в державних та регіональних програмах. Прагматичний аспект функцій права впливає із завдань базових нормативно-правових актів у конкретний історичний період, обслуговування і захисту соціально-прийнятних інтересів. Залежність функцій права від цих завдань та інтересів дістає вияв у тому, що вони є тісно пов'язані між собою, адже часто безпосередньо обумовлюють саме існування функцій, визначають їх зміст, а також суттєво впливають на історично обумовлені форми їх реалізації, на функціонування певних державних інституцій. Отже, функції й функціонування права є пов'язаними проявами його дії [14]. У цьому зв'язку необхідно розрізнити основні (сутнісні) та похідні (атрибутивні) завдання функцій права. Перші, так би мовити, основні, завдання відбиваються, на нашу думку, в принципах та напрямках політики держави (внутрішньої, соціальної, правової), напрямках та стилі управлінської діяльності (авторитарному, демократичному, технократичному). Інші, або похідні, завдання втілюються у правових режимах, певному напрямі діяльності (обвинувальному — в досудовому слідстві чи каральному — у внутрішній політиці держави, соціальному захисті прав і свобод людини, вертикально підпорядкованій бюджетній політиці, у певних засобах підтримки національної валюти, забезпечення митних режимів, захисті вітчизняного товаровиробника тощо) і спираються саме на конституційні принципи державної внутрішньої політики.

Прагматичний аспект функцій права, в свою чергу, забезпечується певними за-

собами, способами, ресурсами державної діяльності. Соціальні об'єкти, цінності, з приводу й навколо яких формуються функції права, визначають властивості цих функцій, їх роль і межі впливу на законодавчу систему, на внутрішню політику, практику правозастосування.

Функції права випливають з якості права. Сутнісні ознаки права (нормативність, впорядкованість, стабілізуючий вплив на суспільні відносини, а також державна забезпеченість) мають надзвичайно важливе значення для розуміння природи тих чи інших функцій права. Російські теоретики права з цього приводу дотримуються думки, що право практично нездійсненне без державного апарату і процесуальної форми його діяльності, спрямованої на застосування правових норм, вирішення спорів, примус до виконання й дотримання права, покарання правопорушників. Йдеться, таким чином, про інституціоналізацію функцій права, що полягає в єдності нормативної основи правопорядку і спеціального апарату, спроможного забезпечити реалізацію (включаючи охорону, захист, відновлення) правових норм через правовідносини [15]. У своїй сукупності функції права мають спрямовувати його дію на підтримку людини, демократизацію держави й розбудову громадянського суспільства, на забезпечення як загальносоціальних, так і приватних інтересів. Функції права сприяють втіленню у життя певних державних пріоритетів, що потребує не тільки впорядкування, а й усунення конфліктів, колізій, локалізації соціальних суперечностей тощо.

Іманентно-емпіричний аспект функції права закріплений у політичних і правових документах, у програмах і державних концепціях перетворень в Українській державі; багато положень, безпосередньо пов'язаних з емпіричним аспектом функцій права, міститься у статусних законах, зокрема про діяль-

ність органів міліції, про прокуратуру, про судоустрій, про банки і банківську діяльність, про систему виконавчого провадження, виконання покарань тощо. Емпірично поширення тих чи інших правових відносин і правових фактів обумовлено наявністю або появою нових систематизованих (консолідованих, кодифікованих або інкорпорованих) нормативно-правових актів. Йдеться про соціальне призначення правотворчості, яка встановлює певні стандарти, вимоги до правової поведінки, а не про «дарування» юридичним або фізичним особам певних можливостей або благ. Ми маємо на увазі саме об'єктивне право, на підставі якого вимальовуються стандартні правові ролі, в яких особа виступає як правоактивний суб'єкт [16].

Важливість функцій відбивається у сутнісних ознаках права, включаючи мету, завдання, зміст інститутів і норм права, межі впливу тощо, а також роль, яку відіграють саме конституційні норми у формуванні засад, котрі у сукупності визначають соціальну і правову сутність держави, спрямовують діяльність її керівних та уповноважених органів. Тобто функції права мають бути каталізатором розвитку правової державності. В них втілюється соціальна сутність і спрямований поступ української держави до демократії, до людини і громадянина. Взагалі, функції права, як і сутність права, мають розглядатися у безпосередньому зв'язку з процесами соціалізації індивідів і самої держави, демократизації політичного життя за активної участі громадян у процесі правотворчості. Суб'єкт функцій права існує для права, а право існує та визначається ним; суб'єкт — це та персона, чією свідомістю, ментальністю та діяльністю створюється, діє право, чий ідеали та намагання реалізуються у праві; він є тим центром, що визначає правопорядок, існуючі правові норми, зв'язки та правовідносини.

ПРИМІТКИ

1. У точному розумінні правова система представляє цілісну єдність правових актів і норм національного права, поділених на основі внутрішнього узгодження на частини (правові інститути і галузі), які відповідно до предмета і методу правового регулювання пов'язані між собою ієрархічними і координаційними зв'язками та мають своїм центром правові принципи, що в концентрованому вигляді виражають сутність, мету, основні завдання та функції права

([Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/Правова система>). Додамо, що правова система включає також інформаційно-правовий простір, який має як зовнішній, так і внутрішній напрями детермінації, історичні, етнічні та культурні особливості існування; структурно така система включає такі важливі компоненти, як законодавство, правозастосування, правосвідомість, базові відносини, які стабілізують, упорядковують та охороняють суспільний лад, правовий порядок, інтереси суспільства та людини.

2. За радянських часів, як відомо, дія правових норм підкріплювалася силою політичних норм, тобто право як загальнолюдська цінність перетворювалося на право більшості; командно-адміністративна система підміняла правову систему, а охоронна функція права набувала надзвичайного примусового значення (див.: Ковальський В. С. Охоронна функція права / В. С. Ковальський. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 336 с.

3. Потрібно зазначити, що до розуміння такого визначення функцій дійшли визначні вчені-юристи часів перебудови (див.: Правовая система социализма. Функционирование и развитие : в 2 кн. / отв. ред. А. М. Васильев. — М. : Юрид. лит., 1987. — Кн. 2. — 327 с.

4. Новий глумачний словник української мови / 2-ге вид., випр. — К. : Аконт, 2007. — Т. 3. — С. 375.

5. Так, слід розрізняти зовнішні й внутрішні функції речей або подій, які залежать від їх структури. Наприклад, годинники (механічні, кварцеві, сонячні тощо) іманентно слугують для визначення часу; компас вказує постійний напрямок на північ; термометр (механічний, електричний) вказує на рівень температури; автомобільний транспорт виконує функцію доставки вантажів або пасажирів. Кожна інша річ, що структурно належить до класу перелічених речей, виконує зазначені функції самим фактом належності до цього класу. У даному разі різні за структурою речі (механізми) виконують стабільну функцію, що є зовнішньою стороною стосовно самої речі (механізму). Водночас, особа, наділена здатністю вчинювати різні операції, дії (а отже, додамо, і в змозі виконувати різні ролі, в тому числі правові) щодо придбання речі, її передачі тощо, реалізує властиву не лише їй, а й багатьом іншим особам, внутрішню функцію (див.: Акофф Р. О целеустремленных системах / Р. Акофф, Ф. Эмери ; пер. с англ. — М. : Советское радио, 1974. — С. 34—39.

6. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко [та ін.] ; за ред. В. М. Цвіка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2009. — С. 157.

7. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) [та ін.]. — К. : Українська енциклопедія, 2004. — Т. 6. — С. 312—317.

8. Понятійний склад утворюють, наприклад, такі взаємопов'язані поняття, як «правова поведінка», «правомірна поведінка», «протиправна поведінка», «правопорушення», «злочин», «порушення авторського права і суміжних прав», «кваліфіковане порушення авторського права і суміжних прав» тощо. Тут, як зазначає М. І. Панов, простежується чітка закономірність: із зменшенням обсягу поняття збільшується кількість елементів, що створюють його зміст. Однак виявляється й інша закономірність: поняття менш загального рівня узагальнення мають містити елементи понять високого рівня узагальнення. У цьому, власне, і дістає вияв методологічний аспект формування правових понять і понятійних складів юридичної науки. Порушення цієї логіко-гносеологічної процедури призведе до помилок не тільки при побудові системи понять у будь-якій з юридичних наук, а й до помилок у правотворчості (див.: Панов М. І. Методологічні проблеми формування понятійного апарату правової науки / М. І. Панов // Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / за заг. ред. В. М. Цвіка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2008. — Т. 1. — С. 109—129.

9. Нерсисянц В. С. Юриспруденция. Введение в курс общей теории права и государства / В. С. Нерсисянц. — М. : НОРМА-ИНФРА, 1999. — С. 24—45.

10. Бачинин В. А. Філософія права : підруч. для юрид. спец. вищих навч. закладів / В. А. Бачинин, В. С. Журавський, М. І. Панов. — К. : Ін Юре, 2003. — 472 с.

11. Максимов С. І. Філософія права: сучасні інтерпретації : вибр. праці: статті, аналіт. огляди, переклади (2003—2010) / С. І. Максимов. — Х. : Право, 2010. — С. 72—99.

12. Смирнов В. Г. Функции советского уголовного права / В. Г. Смирнов. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1965. — С. 9—15.

13. Вважається, що природне право є за своєю суттю онтологічним. Воно орієнтується на гармонійні відносини з буттям, на втілення у буття з метою не нашкодити йому. Порядок, як основне онтологічне призначення права, забезпечується на основі таких цінностей, як справедливість, свобода, рівність тощо. Позитивне право також здійснює онтологічні функції, але лише тією мірою, в якій в ньому втілюється природне право. Вплив природного (ідеального) права на соціальне буття здійснюється як безпосередньо через вплив на правосвідомість

суб'єктів права, так і через матеріальні механізми позитивного права. При цьому онтологічні функції права включають упорядковуючу (структурування буття), інтегруючу і антропологічну функції, які відображають призначення права щодо буття в цілому, буття соціуму і буття людини. Носіями онтологічних функцій права виступають певні суб'єкти, інститути і саме право як особлива реальність. Онтологічні функції мають свій вияв у просторі публічного і приватного права (див.: Ситар І. М. Онтологічні функції права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.12 / І. М. Ситар ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. — Л., 2008. — 16 с.).

14. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко ; 2-ге вид., перероб. і допов. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — С. 319.

15. Общая теория государства и права. Академический курс : в 3 т. / отв. ред. М. Н. Марченко. — М. : НОРМА, 2007. — Т. 2. — С. 58.

16. Ковальський В. С. Правотворчість: теоретичні та логічні засади : монографія / В. С. Ковальський, І. Козінцев. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — С. 14.

Ковальський Віктор. Функції права: ціннісне і сутнісне вимірювання.

В статті розглядаються основні наукові підходи к розумінню функцій права, розкривається роль вказаних функцій в процесі розвитку правової державності.

Ключевые слова: функція права, правове впливання, сутнісні ознаки права.

Kovalsky Viktor. Functions of law: values and the essential dimensions.

The article discusses the basic scientific approaches to understanding the functions of law, elucidates the role of these functions in the development of the legal state.

Key words: function of law, legal effect, the essential features of the law.